

Nadovezujući se na dosadašnja određenja, Žunec sažima program *Fenomenologije duha* ističući da se njime nastoji pokazati genezu »mislećeg promatranja predmeta«. Program *Fenomenologije duha* također se može odrediti i kao djelatnost duha kojom se mijenja sam predmet budući da kruženje pojma polazi od »predmetnosti po sebi«, kako bi na koncu stigla do »predmeta po sebi«. Stoga Žunec napominje da »u odnosu na djelatnost čistog mišljenja, koje, proizvodeći apstrakcije, biva i samo apstraktno, mišljenje koje je izašlo u predmet promijenilo ga je tako da je predmet mišljenjem predmeta dobio formu i prestao biti puki sadržaj, a mišljenje je dobilo konkretnu predmetnost« (str. 272). Konkretni pojam predmeta ili znanje put je ili radni proces duha koji, polazeći od apstraktne ideje, preko dokidanja predmeta, odnosno znanja, dolazi do samoga sebe. Ovdje, dakako, treba imati u vidu da ovako iznesena forma kretanja pojma nije drugo doli ogroman rad pojma, koji u prolazanju kroz stvari postaje konkretan, pri čemu svijet čini logičkom strukturom. Važno je također napomenuti da se kretanje pojma ne odvija samo u sferi duha nego i u sferi individuuma pa se u Hegelovoj filozofiji djelovanje svjetskoga duha u vidu stvaranja svjetske povijesti ne smije odvajati od obrazovanja individuuma, koji iznova prolazi ovaj golemi rad pojma, odnosno svjetsku povijest. Budući da individuum kao svojevrsna supstancija spoznaje sebe kao slobodni djelatni subjekt, on prolazi momente kojima je pret hodno prošao svjetski duh u dugom rasponu vremena. Na taj način duh preko individuuma dobiva uvid u znanje pa se stoga može kazati da je »sve ljudsko time i samo time ljudsko što se odjelovljuje preko mišljenja«, pri čemu znanost koju individuum uspostavlja prikazuje upravo »to obrazovno kretanje u njegovu uobličavanju« (str. 273). Ovim se ujedno dolazi do zaključka koji je implicitno sadržan u svim dosadašnjim radovima zbornika, a to je da je *znanost* upravo *duh sam* koji se razvija radom pojma, a na što Žunec dodaje:

»Duh je mišljenje, i ako je njegov duhovni sadržaj stvoren njim samim, onda je on tek 'duhovna supstancija'.« (Str. 275.)

Zaključno možemo kazati da je ovaj zbornik vrlo uspješno ne samo iznio glavne pojmove i momente Hegelove filozofije nego također ukazao na ono bitno filozofije same ukoliko se ona uzima u svom istinskom liku kao misaono udublivanje u ono apsolutno. Premda Hegelova filozofija u današnjem vremenu može izgledati zastarjela ili prevladana, mišljenje apsolutne ideje ipak treba ostati najviši zahtjev filozofiranja ukoliko ono želi biti relevantno. Ovaj zbornik svakako može poslužiti

kao iznimno vrijedna pripomoć svakome tko se želi okušati u istinskom filozofiranju.

Denis Novko

Sigve K. Tonstad

God of Sense and Traditions of Non-Sense

Wipf & Stock, Eugene 2016.

Ako za trenutak prihvatimo Baudelaireovu opasku kako je Sotonina najdomišljatija lukavština uvjeriti nas kako on ne postoji, onda je Tonstadovo djelo jednako domišljat pokušaj da se to ništa ne ostvari. Biti propitujući glas žrtava koje odbijaju šutjeti pred prividnom interpretacijskom uvjerljivošću tradicija besmisla teološka je obveza, smatra Tonstad, onih koji suvremena tumačenja problema zla i patnje smatraju manjkavima. Tonstadovo djelo progovara protiv ovih tradicija besmisla koje zlo pripisuju mračnoj strani Boga, čovječanstva ili ga vide kao praiskonski princip u samoj srži stvorene stvarnosti (Hobbes, Nietzsche). Manjkave su, primjerice, tradicije poput Freudove psihologizacije zla, Augustinov argument privacije, kao i njegove suvremene reinterpretacije u djelima H. Arendt i R. Niebuha. Odgovor, po autoru, zahtijeva da se u potrazi za istinom o zlu i patnji u suodnosu Boga, stvorenih bića i prirode iznova razmotri uloga zanemarene kategorije demonske stvarnosti. Uloga Sotone i demonskih bića kao demonskih subjekata zla presudna je, smatra Tonstad, za uravnoteženo razumijevanje posve oprečnih poimanja Boga kao izvora mira, dobrote i ljubavi s jedne strane i optužbi o moralnoj neprihvatljivosti surovog, genocidnog Boga biblijske objave s druge.

Metateorijski okvir Tonstadova narativnog pristupa tumačenju zla i patnje u odabranim biblijskim tekstovima, ranokršćanskim izvorima te djelima autora kao što su Dante, F. Dostojevski ili R. Williams pretpostavlja apokaliptički, svemirski sukob dobra i zla u čijem se središtu isprepliću promišljanja o ljudskoj slobodi, konačnom samouništenju zla i mogućnosti življenja trajno pomirenog života dobrote i ljubavi. Usporedbe radi, u Tonstadovoj argumentaciji narativno čitanje odabranih biblijskih tekstova igra gotovo identičnu ulogu koju Eleonore Stump u svom iznimno važnom djelu *Wandering in the Darkness*

pridaje ulozi biblijskih naracija u tumačenju Božje pedagoške funkcije patnje. Ključna je razlika u tome što ona valjanost narativnog tumačenja temelji na distinkciji unutar epistemološke kategorije znanja o osobama, distinkciji između znanja iz prvog, drugog i trećeg lica, dok se Tonstad implicitno oslanja na nauku o intrinzičnoj vrijednosti biblijskog kanona kao Božje samoobjave. U metodološkom smislu Tonstad se najviše uzda u cjelovito narativno i ezegetsko čitanje biblijskog teksta te u dijalošku reinterpretaciju zanemarenih ranokršćanskih i suvremenih teoloških i književnih izvora (*theology of retrieval*). On, primjerice, suprotstavlja Celzovu i Origenovo poimanje uloge Sotone, Božje suverenosti i ljudske slobode kako bi istaknuo utemeljenost ljudske slobode u Božjem karakteru i zadržao imperativ njezina očuvanja u nastojanjima da se razotkrije i prevlada zlo. Autor posebno ustrajava na stvaranju misaonog prostora nužnog za razmatranje relevantnih ontoloških pitanja u suodnosu Boga, stvorenih bića i prirode kako bi prikazao Boga kao posve transparentnog, smislenog izvora slobode, ljubavi i mira nasuprot većinskoj kršćanskoj teološkoj tradiciji koja je odricanjem od Sotone kao subjekta zla bila prisiljena pribjeći razumijevanju Boga čiji su naumi za čovjeka i stvoreni svijet nedokučivi i proizvoljni. Ako se u narativni prikaz apokaliptičkoga sukoba dobra i zla ponovno uvrsti uzročno djelovanje demonske stvarnosti, onda je optužbe o Božjoj odsutnosti i odgovornosti za zlo i patnju u trenucima njihovih najmračnijih povijesnih očitovanja nužno sagledati s posve nove točke gledišta.

Važno je ukazati i na ograničenja u Tonstadvu prikazu Boga smisla nasuprot tradicijama besmisla. Iako ukazuje na demonsku stvarnost kao pokretač zla, svi pokušaji da se pronikne u prvobitne uzroke toga fenomena zastaju na granicama koje zacrtavaju biblijske naracije. Njegov pokušaj da opiše, razumije i protumači narav i ulogu demonskoga u vremenitom poretku ravna se prema istim granicama koje Bonhoeffer zagovara u svom djelu *Creation and Fall*:

»Pitanje zašto postoji zlo nije teološko pitanje jer ono pretpostavlja mogućnost posezanja izvan egzistencije koja počiva na nama grešnicima. Kada bismo mogli odgovoriti na pitanje *zašto* onda ne bismo bili grešnici. Mogli bismo okriviti nešto drugo. Zato se na 'pitanje zašto' nikada ne može odgovoriti (...). Teološko pitanje nije pitanje o podrijetlu zla već o prevladavanju zla na križu; ono traži stvarni oprost krivnje i pomirenje posrnulog svijeta.« (Str. 120.)

Tonstad isto tako ne objašnjava kako možemo identificirati ove demonske subjekte zla niti pokušava obrazložiti na kojoj razini ljud-

ske egzistencije djeluju ili kojim procesima oni uspijevaju prouzročiti zlo u povijesnom životu pojedinaca i zajednica.

Ključna svrha Tonstadova narativnog tumačenja nije samo ukazati na manjkava i gotovo dogmatska razumijevanja pojave moralnog zla nego i iznova istaknuti važnost zapostavljenog poimanja Boga kao Boga mira, pravde i ljubavi u kršćanskoj teološkoj tradiciji. Iako ne tematizira i pitanje prirodnoga zla, Tonstadova argumentacija o konačnom božanskom prevladavanju zla na kraju povijesti odnosi se na sva njegova povijesna očitovanja. Konačno prevladavanje zla dogodit će se, tvrdi autor, na kraju povijesti, nakon dugog, povijesnog procesa Božje apokalipse (samoobjave) kojom se razotkriva prijevarena narav Sotone i njegovih sljedbenika, konačno raščinja zlo i otvara put trajnoj vladavini mira i ljubavi.

U prvih pet poglavlja Tonstad predlaže ponovnu mitologizaciju teološkog poimanja stvorene stvarnosti nasuprot Augustinovicim, Bultmannovicim i Barthovicim nedostatnim tumačenjima zla i patnje u suodnosu Boga, stvorenih bića i prirode. Točnije rečeno, osim što se u narativni prikaz svemirskoga sukoba dobra i zla ponovno upisuje presudna uloga demonskih subjekata zla i propituje tradicionalna kršćanska slika Boga čiji su naumi za čovjeka posve nedokučivi, ovom mitologizacijom dovodi se u pitanje slika Boga čija je suvereno nametnuta volja temelj za autoritativno, nasilno nametanje kršćanske vjere. Nasuprot tomu, Tonstad nastoji prikazati odnos Boga i čovjeka u kojemu On postepeno ustanovljuje novi poredak ljubavi i mira utemeljen na poštivanju ljudske slobode, dok istovremeno razotkriva prijevaramu i nasilnu narav zla kao onu koju čeka konačno samoponištenje. Pozornim čitanjem odabranih biblijskih tekstova i ranokršćanskih izvora on ističe ono što je već Origen u svojoj polemici *Protiv Celza* sažeto objasnio riječima nitko neće moći znati podrijetlo zla tko nije shvatio istinu o takozvanom davlu i njegovim anđelima.

Ipak, brojni su mislioci koji se nipošto ne bi složili s Tonstadvim pristupom tumačenju zla i patnje. Na primjer, Charles Mathewes u djelu *Evil and the Augustinian Tradition* Augustinovu demitologizaciju zla smatra ključnim doprinosom ovoj raspravi, dok istovremeno nijansirano objašnjava razloge za Augustinovo paradoksalno prihvaćanje nužnosti nasilja unatoč postularanju ljubavi kao središnje vrijednosti u božansko-ljudskom odnosu. Iako oba gledišta nude prostor za međusobni dijalog, u konačnici se čine nepomirljivima jer za Tonstada očitovanja Božje suverene volje u vremenitom poretku nikada ne smiju ograničavati puninu ljudske slobode.

Stoga je Tonstadovo kritičko čitanje Augustina u skladu s važnošću koju on pridaje prikazu Boga utemeljenu na detaljnoj egzegezi biblijskih tekstova i cjelovitom narativnom pristupu, čime se čuva unutarnja dosljednost i vjerodostojnost prihvatanja biblijskog kanoana kao interpretacijskog okvira za tumačenje zla i patnje. Ključno je to što za razliku od Mathewesa, za Tonstada Bog pod svaku cijenu poštuje ljudsku volju i nipošto nije spreman na bilo kakav oblik prisilnog iznuđivanja poslušnosti kako bi privolio čovjeka za dobro. Važno je napomenuti da Tonstad zazivanjem ponovne mitologizacije kršćanske teologije nipošto ne zagovara povratak srednjovjekovnoj slici svijeta s predodžbama Antikrista čije se povijesno očitovanje očekuje u liku Židova iz Danova plemena, dijaboličkog islamskog vladara ili pak kao samog pape u Lutherovoj misli. Tonstadova apokaliptička teologija počiva na nijansiranoj i originalnoj egzegezi starozavjetnih i novozavjetnih tekstova s posebnim osvrtom na relevantne tekstove u knjizi Otkrivenje. Detaljnije razlaganje takve apokaliptičke teološke misli može se naći u njegovu najnovijem biblijskom komentaru *Revelation*.

U drugome dijelu knjige Tonstad, posve svječan ograničenja svake interpretacije koja ne može iscrpiti Božji misterij, kao i zamki konceptualnog idolopoklonstva, nastoji kroz tumačenja izviješća o stvaranju svijeta i prvom ubojstvu, naracije o Abrahamu i Izaku, Mojsiju, Iliji, Jobu, silovanju i ubojstvu konkubine u Knjizi o Sucima prikazati dug proces Božje transparentne samoobjave u vremenitom poretku. Tonstadov je cilj sustavno razotkriti suptilne, ali i jednostrane interpretacijske strategije kojima kršćanska teološka tradicija, suvremena i suvremena, čini Boga, a ne demonske subjekte zla, implicitno odgovornim za postojanje zla i patnje. Tonstad pod izrazom »Bog smisla« prvenstveno podrazumijeva izvore koji stvorenim bićima stoje na raspolaganju kako bi razumjeli i upražnjavali dar slobode kao središnje vrednote u božansko-ljudskom suodnosu. Autorovo ustrajavanje na tumačenju tih izvora implicitan su odgovor na prigovor zašto Bog ne djeluje kako bi spriječio širenje zla u vremenitom poretku. Naime, Božja samoobjava u Isusu Kristu i Svetom pismu najvidljiviji je oblik takva djelovanja, ali zbog očuvanja uloge ljudske slobode u procesu poimanja i suprotstavljanja zlu i patnji stvara se privid nedjelovanja ili posvemašnje neučinkovitosti. Objavom svoje volje svim subjektima povijesti ispunjava se prvi preduvjet za razumijevanje i smislen odgovor na problem zla i pitanje. Iz Božje objave u slabosti križa proizlazi poziv svim razumskim bićima na sudjelovanje u božan-

skom prevladavanju zla i patnje. Sloboda će, po Tonstadu, dugoročno gledano odnijeti pobjedu u sukobu s demonskim, prijevarnim strategijama moći i nedjeljiva je od dara mira, dobrote i ljubavi kojima ih Bog u konačnici uništava.

Zlu i patnji kao posljedici djelovanja demonske stvarnosti, kojoj je svjesno ili nesvjesno i čovjek podložan, ne može se pripisivati bilo kakva izvorna svrhovitost u Božjem stvorenom poretku. Na primjer, Stump u okvirima tomističke teološke tradicije tvrdi da je svaka patnja ljekovita što bi, prema Tonstadu, bio izvrstan primjer manjkavosti tradicije besmisla kojom se pretpostavlja Božja odgovornost za postojanje zla, a naponi u prevladavanju istog čine nedosljednim. Iako je moguće prihvatiti da zlo i patnja ponekad mogu pridonijeti iscjeljenju i promjeni, oni su za Tonstada uvijek posljedica pobune protiv Boga (Mathewes), odbacivanja Boga i posljedične Božje odsutnosti (Ellul) ili čovjekove »voljne usamljenosti« (Stump). Zlo predstavlja izopačenje Božje izvorno dobre stvarnosti, a temelji se na varanju i nasilju Sotone, oca svake laži, i demonskih bića. Nema ništa ljekovito i iscjeljujuće u strahotama genocida, pokušajima zatiranja cijelih naroda i kultura, ubijanju nevinih ili prirodnim razaranja i kataklizmama. Tonstad posebno ističe dramatični obrat koji donosi Isus Krist kada činom smrti i uskrснуća nadvladava »poglavarstva i vlasti«, izraz koji opisuje demonsku stvarnost, te u vidokrug ljudske egzistencije upisuje vjeru i nadu u novi život krčeći tako put konačnoj pobjedi dobra nad zlom. Ta »slaba sila« iskazana u Kristovoj smrti na križu pokazuje svoju snagu u činu uskrснуća i djelu preobrazbe u onima koji prihvaćaju dar obnovljenog života. Život »u Kristu« ili sudjelovanje u životu Isusa Krista stoga postaje naj snažnija najava i demonstracija početka kraja zla u Božjoj sadašnjosti i obećanoj budućnosti.

U trećem dijelu knjige ističe se autorovo tumačenje knjige Otkrivenja, u kojoj se razotkriva istinska narav i konačna sudbinu demonske stvarnosti nasuprot Božjoj transparentnosti u suprotstavljanju zlu i patnji. Ono što tijekom povijesti izgleda skriveno i nejasno na vrhuncu povijesti postaje zapanjujuće jasno i smisleno. Konačnom porazu demonskih sila prethodi prikaz Boga koji dopušta djelovanje zla iz nužde, a ne lakomislenosti. Ta nužnost proizlazi iz potrebe da se *modus operandi* demonskih subjekata zla – prijevare, laži, nasilje i smrt – u potpunosti razotkriva. Vrhunac apokaliptički shvaćene teologije povijesti nosi sa sobom i konačno razrješenje sukoba dobra i zla. Osim što razotkriva demonske obmane o Božjoj odgovornosti za pojavu i djelovanje zla i ustanovljuje istinu

o razarajućem djelovanju demonskih bića, Božja strategija smisla na vidjelo iznosi i manjkava tumačenja tradicija besmisla. Bog ne želi vjeru u odnosu sa stvorenim bićima koja se temelji na nerazumijevanju i slijepoj poslušnosti, već isključivo na dostatnom razumijevanju i prihvaćanju istine o Njemu, stvorenim bićima i demonskoj stvarnosti. Prikaz punine moralnog izopačenja demon-skih sila objašnjava ne samo Božju prividnu odsutnost i nedjelovanje zbog kojih »duše zaklanih« viču iza glasa za pravdom već i razlog zbog kojega je bilo potrebno dugo vremensko razdoblje za njihovo razotkrivanje. U završnim prizorima knjige Otkrivenja, koji opisuju samouništenje zla i uspostavu novog poretka mira i ljubavi u Božjoj obećanoj budućnosti, nudi se dugo očekivani odgovor na optužbe o Božjoj suodgovornosti za pojavu zla i patnje. Zlo se raščinja pod teretom vlastite ispraznosti, bezumlja i besmisla zajedno sa starim poretkom prožetim strahom, nasiljem i beznađem. Tonstad opetovano ističe da Božji sud ne uništava zlo, već ono uništava samo sebe. Nakon posljednjega pokušaja prijevare, demonska bića i njihovi sljedbenici uništavaju se međusobno u činu beznađa i nemoći pred dolazećim novim svijetom dobra, mira, ljubavi i iscjeljenja. U konačnom srazu dobra i zla, kada su istinske naravi obiju sukobljenih strana potpuno ogoljene, Bog se otkriva kao obnovitelj i iscjelitelj, čija moć ljubavi stvara novi poredak trajnoga mira. Moć istine o Bogu smisla, posve transparentno otkrivena kao trajna dobrota, mir i ljubav u završnom činu svemirskoga sukoba dobra i zla, razotkriva varavost demonske stvarnosti skrivene u dugoj povijesti tradicija besmisla. Obmane Zloga i zlih gube u srazu s istinom o transparentnom Bogu istine, pravde, mira i ljubavi. Božji smisao u konačnici rastače tradicije besmisla.

Važno je istaknuti da cilj Tonstadova djela nije odgovoriti na sve prigovore o primjerima »božanskog nasilja« ili »genocidnog Boga«, kao što su masakr Amalečana u 1. Samuelovoj 15, o moralnom opravdanju starozavjetnog žrtvovanja životinja ili o etičnosti različitih teorija otkupljenja u čijem središtu stoji žrtvovanje života. U doba kada su monoteističke metanaracije podvrgnute sve većoj sumnji, na onima koji nastoje uvjerljivo odgovoriti na pitanje zašto, prema partikularnom tumačenju kršćanske teološke tradicije, božanski nadahnuta Riječ zapovijeda oduzimanje života, porobljavanje i uništenje, počiva velik posao. Prvo, vrijednost Tonstadove interpretacijske strategije ponovnog uvrštenja kategorije demonske stvarnosti u raspravu o podrijetlu i povijesnim očitovanjima zla i patnje upravo je u tome što zahtijeva ponovno

razmatranje čitavog spektra tumačenja utemeljenih na nedovoljno kritički vrednovanoj pretpostavci o ontologiji nasilja. Drugo, ona jednako tako zahtijeva i preispitivanje brojnih teoloških odgovora na postulat o ontologiji nasilja koje se svode na pokušaje definiranja nekog oblika teološke ili filozofske »ontologija mira« (Milbank). Na primjer, pitanje je što ponovno uvođenje kategorije demon-skoga znači za Boersminu teoriju o nenasilnom otkupljenju (*The Nonviolent Atonement*)? Može li se opravdati Volfovo zagovaranje nužnosti teologizacije nasilja (*Isključenje i zagrljaj*) kao preduvjeta politike nenasilja? Je li Milbankova ontologija mira (*Theology and Social Theory*) i postupanje kao da grijeh ne postoji moguća, poželjna i u konačnici nužna?

Tonstad nastoji pokazati kako oni koji u biblijskim naracijama vide nasilnog ili čak genocidnog Boga čitaju tekst suviše pojednostavljeno i proizvoljno, zapostavljaju detaljnu i sveobuhvatnu egzegezu biblijskoga teksta i ne obraćaju pozornost na nijansiranost književnih stilova i oblika. Dobar primjer takva manjkava čitanja biblijskoga teksta jesu prva tri poglavlja u djelu *Divine Devil? The Moral Character of the God of Abraham* u kojima Fales, Anthony i Curley iz različitih točki gledišta argumentiraju zašto je starozavjetni prikaz Boga moralno neprihvatljiv suvremenom čovjeku. Međutim, Tonstadov prikaz nenasilnog i miroljubivog Boga ne dovodi samo u pitanje njihovu kritiku već i ponuđene odgovore u preostalim poglavljima ovoga inače vrijednog dijela. Naime, prema Tonstadovu tumačenju, ustrajavanje na pedagoškoj svrsi nasilja (Stump i Anderson), na tumačenju nasilja u svjetlu pravila vjere (Swinburne i Seitz) ili na opisima nasilja kao nužnom obilježju književnoga izričaja (Wolterstorff) posljedica su suptilnih, ali u konačnici neuvjerljivih interpretacijskih strategija nužnih kako bi se nadomjestila praznina nastala isključivanjem demonske stvarnosti kao mogućeg uzroka zla. Implikacije Tonstadova ustrajavanja na demonskoj stvarnosti toliko su sveobuhvatne da zahtijevaju preispitivanje velikoga dijela kršćanske teološke tradicije koja se bavi problemom zla i patnje. Na primjer, nauk o univerzalnom spasenju (Talbot, Hick, Bentley Hart, Moltmann) lišen je svoga ključnog interpretacijskog motiva ako se prihvati Tonstadov argument. Naime, on, kao i Volf u djelu *Isključenje i zagrljaj*, pretpostavlja da postoje bića koja »se ne daju ispraviti« (str. 307) i stoga zamisao o Božjoj ljubavi koja je toliko snažna da preobražava čak i one koji to ne žele nije održiva i predstavlja narušavanje ljudske slobode izbora.

Teza o samouništenju zla, jedna od dodirnih točaka sa Stumpovim djelom, Tonstadu

otvara put za mirotvorno poimanje sudnosa Boga, stvorenih bića i prirode. Na primjer, Milbankovo oslanjanje na imaginaciju u stvaranju ontologije mira ovdje se otkriva kao nedostatno. Tonstad, naime, prikazuje Isusa Krista kao tvorca nove ontologije mira koju činom otkupljenja i posvećenja upisuje u svijest ljudskih bića voljnih da prihvate Njegovo stvaralačko i obnoviteljsko djelovanje u vremenitom poretku. Zastrašujući razmjeri zla i patnje zahtijevaju daleko više od snage imaginacije, glasi jedna od kritika Milbankova projekta, i u Tonstadovu prijedlogu nalazi i više nego zadovoljavajuću alternativu. Zato se čini da bi sljedeći logičan korak u Tonstadovu opusu bio tumačenje biblijskog poimanja participacije ljudskoga u božanskom, sažeto opisanog u pavlovskom izrazu »u Kristu«, kako bi se objasnili procesi kojima božanska stvarnost nadvladava zlo i patnju u vremenitom poretku.

I naposljetku, Tonstadov prijedlog o ponovnoj mitologizaciji kršćanske teologije kao nužnog preduvjeta za uravnoteženije poimanje odnosa Boga, čovjeka i svijeta s posebnim naglaskom na ponovno prihvaćanje demonske stvarnosti kao izvora zla i patnje zaslužuje nekoliko pojašnjenja. Prvo, sadržaj ovoga prijedloga pažljivo je definiran u prešutnom dijalogu sa slojevitim kulturnim habitusom kasne moderne u obliku Bultmannove demitologizacije biblijske teologije, Augustinove demitologizacije zla u Mathewesovu tumačenju ili Taylorovim isključivim humanizmom i raščarenjem zapadnoga svijeta. Međutim, ova dobro poznata tumačenja kasne moderne dodatno uslođava Ellulova sociološka raš-

člamba zapadnoga društva u *Hope in Time of Abandonment*. Kada govori o monumentalnoj zabludi suvremenog čovjeka, on tvrdi da ne postoji tako nešto kao kritički intelekt ili racionalni, znanstveni pogled na svijet koji sprečava suvremenog čovjeka u prihvaćanju biblijskog svjetonazora. Suvremeni je čovjek odbacujući Boga (sekularizacija) samo prihvatio nove oblike mitologija koje ga čine naivnim i lakovjernim, podložnim samouništa-vajućoj sumnji i propagandi jer se hrani grupnim zabludama odbacujući kršćansku nadu i utjehu. Suvremeni čovjek, tvrdi Ellul, projekcija je teologa koji imaju problema s vlastitim vjerovanjem. Tonstad se ne osvrće izravno ni na jednu od ovih raščlamba zapadnoga društva kada zaziva ponovnu mitologizaciju teologije, ali ukazuje na specifičan fenomen koji nije nespojiv s Ellulovom sociološkom raščlambom. Nekada je, tvrdi Tonstad, nijekanje postojanja demonske stvarnosti bio znak intelektualne zrelosti i profinjenog intelekta, ali stvarnost Holokausta, gulaga i stoljeća genocida dovodi u pitanje taj mit o progresu suvremenog čovjeka. Tonstad stoga opetovano ističe poimanje kršćanskoga Boga koji na kraju povijesti snagom mira, dobrote i ljubavi bez bilo kakva oblika nasilja prevladava demonsku stvarnost Sotone i njegovih sljedbenika. Ta je ideja gotovo iščezla iz kršćanske teološke tradicije i Tonstad stoga pokušava ponovno prikazati njezinu presudnu važnost za uravnoteženo razumijevanje zla i patnje u vidokrugu svemirskoga sukoba između dobra i zla.

Darko Pirija